

SAVAŞ VE KADIN

(WAR AND WOMEN)

Sule Coşkun¹Ferda Özbaşaran²

¹Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hemşirelik AD, İstanbul, Türkiye

coskunsule34@gmail.com

²Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, İstanbul, Türkiye

ferda.ozbasaran@izu.edu.tr

ÖZET

Savaşın kadınlar üzerindeki etkisi birçok alanı kapsamaktadır. Örnekler arasında adolesan gebeliği, üreme sağlığı sorunları, tecavüz, HIV/AIDS gibi bulaşıcı hastalıklar, şiddet, çocuk yaşta evlilikler ve ruh sağlığı sorunları yer almaktadır. Kadınların savaş ortamlarında karşılaştığı şiddet, kadınların barış zamanında karşılaştığı şiddetten çok farklıdır. Savaş ve çatışma durumlarında kadınlar kişisel güvenlik, kaynaklara erişim ve insan hakları açısından dezavantajlı konuma getirilmektedir. Savaşın en büyük mağduru olan kadınlar, sadece kendileri için değil, çocukları ve diğer aile bireyleri için de yiyecek, su gibi ihtiyaçlarını karşılamakla sorumludur. Savaş, kadınların aile sağlığını korumadaki rolünü de yok etmekte ve kadınların yaşadığı şiddet onlarda duygusal ve psikolojik gerginliğe neden olmaktadır. Dünyanın her yerinde hâlâ kadınların cinselliğini ve doğurganlığını aşığılayan savaşlar yaşanmakta ve kadına yönelik tecavüz hâlâ bir savaş silahı olarak kullanılmaktadır. Bu da kadının sadece bedeninde değil, ruh sağlığında da büyük tahribatlara neden olmaktadır. Savaş ve göç her zaman salgın hastalıklara ve hastalıkların diğer bölgelere yayılmasıyla ilişkilendirilir. Göç eden topluluklar arasında en yüksek ölüm ve hastalık oranları kızamık, ishal, zatürre, sıtma, kolera, menenjit ve tüberküloz gibi hastalıklardan kaynaklanmaktadır. Savaş aynı zamanda tecavüz ve cinsel şiddet, HIV/AIDS gibi hastalıkların yayılmasına da katkıda bulunmaktadır. Savaş, sağlık hizmetlerini yok edip, bunlara erişimi engelleyerek anne ölümlerinin artmasına neden olmaktadır. Silahlı çatışma yaşayan ve göç eden kadınlar; doğum öncesi bakım, acil obstetrik bakım, doğum sonu bakım ve üreme sağlığı hizmetlerinden daha az yararlandıkları için daha yüksek risk altındadırlar. Savaş anemi, malnütrisyon, enfeksiyonlara ve önceden var olan hastalıkların gelişmesine sebep olur. Savaşın en çok etkilenen sektörlerden biri sağlık sektörüdür. Hem bireysel hem toplumsal hem küresel anlamda sağlık sistemine önemli etkileri olan savaşlar, hemşireleri de ciddi anlamda etkilemektedir. İnsan sağlığı söz konusu olduğunda hemşirelerin savaşta ve barışta önemli bir rolü vardı. Bu derleme makalede savaşın, kadınlar ve kadın sağlığı üzerindeki etkilerini ele alınmış ve hemşirelerin savaşta rolüne odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Kadın, Kadın Sağlığı

ABSTRACT

The impact of war on women covers many areas. Examples include teenage pregnancy, reproductive health problems, rape, infectious diseases such as HIV/AIDS, violence, child marriage and mental health problems. The violence women face in wartime is very different from the violence women face in peacetime. In situations of war and conflict, women are put at a disadvantage in terms of personal security, access to resources and human rights. Women, who are the biggest victims of war, are responsible for meeting needs such as food and water not only for themselves but also for their children and other family members. War also destroys women's role in protecting family health, and the violence experienced by women causes them emotional and psychological tension. There are still wars all over the world that humiliate women's sexuality and fertility, and rape against women is still used as a weapon of war. This causes great damage not only to women's bodies but also to their mental health. War and migration are always associated with epidemics and the spread of diseases to other regions. The highest mortality and morbidity rates among migrating communities are caused by diseases such as measles, diarrhea, pneumonia, malaria, cholera, meningitis and tuberculosis. War also contributes to the spread of diseases such as rape and sexual violence and HIV/AIDS. War destroys health services and prevents access to them, causing an increase in maternal mortality. Women who experienced armed conflict and migrated; They are at higher risk because they benefit less from prenatal care, emergency obstetric care, postnatal care and reproductive health services. War causes anemia, malnutrition, infections and the development of pre-existing diseases. One of the sectors most affected by the war is the health sector. Wars, which have significant effects on the health system both individually, socially and globally, also seriously affect nurses. When it comes to human health, nurses had an important role in war and peace. This review article discusses the effects of war on women and women's health and focuses on the role of nurses in war.

Key words: War, Women, Women's Health

SAVAŞ

Savaş, halkların yeryüzündeki varlığına eşlik eden ve esasen milletin maddi ve manevi değerlerine olan güdüye dayanan bir olgudur (Taner&Gökalp,2019).Savaş; biyolojik, psikolojik, kültürel ve çevresel etkilerden dolayı insanlara yönelik bir yıkım eylemidir(Aydın,2021).Tarihsel olarak ölüm nedenleri incelendiğinde; sıralamada ilk sırada salgın hastalık ve savaşların geldiği söylenebilir(Ava,2023).İnsanlar ayrıcalık yaratmak, ayrımcılığı korumak ve dünya kaynaklarının eşitsiz dağılımını sürdürmek ve üstünlük için savaşır(Güngör,2016).Silahlı çatışmalar bir ülkenin sağlık hizmetlerini zayıflatır ve sağlık hizmetlerinin sunumunu engeller(Yakıt Ak,2018).

SAVAŞ VE KADIN

Kadın sağlığı; DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından “kadında sadece hastalık veya sakatlık olmaması değil, beden, ruhen, sosyal yönlerden tam olarak iyi olması” şeklinde tanımlamıştır(WHO).Kadın sağlığı psikososyal faktörlerden, politik faktörlerden, kadının statüsünden, ekonomik faktörlerden, kanunlardan, politikalardan, insan haklarının varlığından, mevcut tıbbi sistemden, kadının biyolojik özelliklerinden, eğitim seviyesinden, çalışma ortamından, aileden vb. etkilenir.Kadın sağlığını önemli derecede etkileyen bir diğer faktör de savaş durumudur(Yıldırım,2014).Kadınlar savaşta en büyük yıkıma uğrayan,her türlü şiddete uğrayan, tecavüze uğrayan, çocuk yaşta zorla evlendirilen, HIV/AIDS gibi bulaşıcı hastalıklara maruz kalan ve sağlık hizmeti erişiminde zorlanan bireylerdir(Güngör,2016).Savaş, kadını korumaya yönelik bir eylemdir ve erkeksi değerlerle özdeşleştirilmiştir. Erkekler için kadın bedeni siyasi ve cinsel üstünlük açısından önemsenirken namus imgesi olarakta önem taşımaktadır.Bu durum; toplumlarda doğuştan itibaren tohumları

ekilen kadının erkeğin savaşıp onu koruması, erkeğin ise kadının doğurması yönündeki arzusuna benzetilir(Dinçer&Kilci Erciyaş,2022).Kadınlara savaşçı erkek yetiştirmek görevi özelinde yeni askerler yetiştirme görevi verilir.Annelik kadınların hayatta kalmak için tek seçeneği haline gelir.Doğurganlığı arttırmak temel beden politikası haline gelir.Kadının erkeğe yönelik tamamlayıcı rolünü bir zorunluluğa dönüştürür.Savaş ve çatışma durumlarında kadınlar kişisel güvenlik, kaynaklara erişim ve insan hakları açısından dezavantajlı konuma getirilmektedir(Dinçer& Kilci Erciyaş,2022).

SAVAŞ VE GENEL SAĞLIK SORUNLARI

Savaşan devletler ve devlet içinde gruplar arasındaki silahlı çatışmalar, sağlık sorunlarının ve ölümlerin önemli bir nedenidir.Çatışmaların savaş alanında ölüm ve yaralanmalara neden olduğu açık olmakla birlikte, nüfusların yerinden edilmesi, sağlığın bozulması, sosyal hizmetlerin bozulması ve hastalık bulaşma riskinin artması gibi sağlık sorunlarına da yol açmaktadır(Bendavid.vd,2021).Yerinden edilmiş insanlar arasında en yüksek ölüm ve hastalık oranına neden olan hastalıklar arasında kızamık, ishal, zatürre, sıtma, kolera, menenjit ve tüberküloz yer almaktadır(Waldman,2001).

Bulaşıcı hastalık salgınları genellikle savaş bölgelerinin bir özelliğidir ve bulaşıcı hastalık salgınlarını önleme, enfeksiyonun yayılmasını kontrol etme ve enfeksiyonlar tespit edildiğinde müdahale etme kapasitesinin azalmasından kaynaklanır(Bendavid.vd,2021).Savaş zamanlarında sağlık hizmetini sağlayan sistemlerin çökmesi ile sağlık hizmetlerine erişim daha da zorlaşmaktadır(UNAIDS,2004).Bulaşıcı hastalıkların yanı sıra tecavüz ve cinsel şiddet, HIV/AIDS gibi hastalıkların yayılmasına katkıda bulmaktadır.Tecavüz ve cinsel şiddetin kadın sağlığı üzerinde ciddi ve yaşamı tehdit eden etkileri vardır (Dinçer&Kilci Erciyaş,2022).Savaş, yoksulluğu ve güçsüzlüğü beraberinde getirmekte ve özellikle kadınları hayatta kalmak için ‘seks alışverişi’ yapmaya zorlamaktadır(UNAIDS,2004).

SAVAŞ VE KADIN ÜREME SAĞLIĞI SORUNLARI

Savaş ve yerinden edinme, kadınları ve çocukları cinsel şiddet, erken yaşta evlilik, taciz, izolasyon ve sömürü riski ile karşı karşıya bırakmaktadır.Cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin fiziksel ve ruhsal sağlık üzerinde tecavüzden kaynaklanan yaralanmalar, HIV, üreme sağlığı sorunları ve sosyal izolasyon gibi önemli etkileri bulunmaktadır(Bendavid.vd,2021).

Savaş dönemlerinde kadınların hijyenik ped ve kontraseptif malzemelere ulaşamaması, cinsel yolla bulaşan hastalıkların tedavisinde, ağır yaralanma ve kanamalarda sağlık kuruluşuna erişimeme gibi nedenler ciddi tehdit oluşturmaktadır(Gögen,2011).Savaş ortamında doğurganlık, demografik değişiklikler (eşlerin kaybı) ve biyolojik etkiler (doğurganlığın azalması veya kürtajın artması) nedeniyle azalabilir.Tersine, modern doğum kontrol yöntemlerine erişimin azalması ve artan şiddet, istenmeyen gebeliklerin ve kürtajların sayısını arttırabilir(Bendavid,vd,2021).Silahlı çatışma yaşayan kadınlar; doğum öncesi bakım, acil obstetrik bakım, doğum sonu bakım ve üreme sağlığı hizmetlerinden daha az yararlandıkları için daha fazla risk altındadır(Dinçer&Kilci Erciyaş,2022).Doğumun gerçekleşeceği sağlıklı hastane koşulları bulunmamakta, su ve sanitasyon hizmetlerine erişimde zorlaşmakta ve yetersiz sağlık personeli gibi nedenlerle anne ve bebek sağlığı açısından risk oluşturmaktadır.Bu durum gebelik ve doğuma bağlı ölümlerin artmasına ve çocuklar arasında aşılama azlığına yol açarak hastalık ve ölümlere sebep olmaktadır.Gebeliği, travma ve şiddete maruz kalma da etkileyebilmekte ve gebelikte fiziksel ve ruhsal stresten dolayı spontan düşüklükler artmaktadır.Ayrıca anemi, malnütrisyon, enfeksiyonlar ve var olan mevcut diğer hastalıklarda ilerleme söz konusudur(Yakit Ak,2018).

SAVAŞ VE KADINA ŞİDDET

Savaşın tüm insanlık için yıkıcı sonuçları olduğu inkar edilemez. Ancak zaten kırılğan gruplar içinde yer alan kadınlara yol açtığı ve yol açmaya devam ettiği yıkımın boyutu büyüktür. Bazı toplumlarda kadınlar ve kız çocukları, sırf cinsiyetleri nedeniyle her gün ayrımcılığa maruz kalmaktadır ve tarih boyunca ataerkil sistemin yarattığı eşitsiz güç ilişkileri nedeniyle erkek şiddetine maruz kalmaya devam etmektedir. Kadınların savaş ve çatışma durumlarında karşılaştıkları şiddet, barış zamanında karşılaştıkları şiddetten çok farklıdır (Yakıt Ak, 2018). Kadın bedeni, vatan olarak algılanırken elde edilen bir parça toprağı simgelemektedir (Taner & Gökalp, 2019). Savaş sadece ölümlere neden olmakla kalmamakta, aynı zamanda kadınların zorla evlendirilmesi, insan kaçakçılığı, organların alınması, dilencilik yoluyla sömürü ve suç teşkil eden eylemler veya cinsel şiddet, tecavüz, cinsel sakatlama, zorla kürtaj, zorla fuhuş gibi durumlara da yol açabilmektedir (Dinçer & Kilci Erciyas, 2022). Cinsel şiddetin kadın sağlığını ve yaşamı tehlikeye sokan fiziksel sonuçlar doğurduğu bilinmektedir (Kurtuldu & Şahin, 2018). Cinsel şiddete fiziksel şiddet ve hatta ölüm de eşlik edebilmektedir (Gögen, 2011).

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin vurguladığı gibi, “tecavüz savaşlarda bir silah olarak kullanılmaya başlandığında, kız çocukları ve kadınlar üzerindeki etkisi sıklıkla ölüm olmaktadır. Ölümcül olmayan tecavüzler ise, psikolojik sorunların (somatoform bozukluk, depresyon, anksiyete, dissosiyasyon ve travma sonrası stress bozukluğu) yanı sıra, bazı fiziksel sağlık sorunlarına neden olmakta ve bunlardan bazıları dış üreme organları yırtıkları, kendi kendine düşük yapmanın doğurduğu komplikasyonlar, düşükler, HIV/AIDS de dahil olmak üzere cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanmadır (Yenimahalleli Yaşar, 2023). Cinsel şiddete maruz kalan kadınlar için birçok duygusal ve psikolojik sonuç vardır. Kadınlar korku, ihanet, inkâr, depresyon, reddedilme ve suçluluk hissetmektedir (Arabacı, Hasgöl & Serpen, 2016; Yağmur & AYTEKİN, 2008).

SAVAŞ VE ÇOCUK YAŞTA EVLENDİRİLME

Çocuk yaşta evlilik oranları savaş ve çatışma olan ülkelerde en fazladır. Kız çocukları, aileler tarafından evlendirilmektedir çünkü bu hem ailenin maddi yükünü hafifletmekte hem de maddi kazanç sağlamaktadır (Yakıt Ak, 2018; Kurtuldu & Şahin, 2018). Erken yaşta evlilikler ve yaşanan gebeliklerle birlikte gebelikten korunma konusundaki yetersizlikler kadınların yaşadıkları istismar ve sağlık sorunlarını arttırmaktadır (Atalay & Dinç, 2020).

SAVAŞ VE KADIN RUH SAĞLIĞI

Silahlı çatışmalara maruz kalma, hem çatışmalar sırasında hem de sonrasında çocuklar, ergenler ve kadınlar arasında travma sonrası stres bozukluğu gibi anksiyete bozuklukları ve depresyon görülme sıklığının artması ile ilişkilidir (Bendavid vd, 2021). Göçmen, mülteci ya da sığınmacı bireyler arasında pek çok ruh sağlığı sorunu görülebildiği ve bu göçün zorunlu nedenler ile gerçekleşmesinin de bu problemlerin görülme sıklığını arttırdığı bilinmektedir (Fell & Hallet, 2013). Bu kadınlarda çocuk yaşta evliliklerin ve intihar eğiliminin arttığı saptanması bu durumun en çarpıcı sonuçlarından biridir. Savaşın psikolojik etkileri, tedavi edilmediği takdirde yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyebilir ve hatta bir bütün olarak toplumu tehdit edebilir (Kurtuldu & Şahin, 2018).

SAVAŞ VE KADIN SOSYAL YAŞAMI

Mevcut toplumsal düzende ataerkil zihniyeti devam ettiren erkek zihniyeti nedeni ile kadınların yaşamlarında pek çok sorunun üstesinden gelmek zorundadır (Aydın, 2021). Savaşta cephe erkekler, cephe gerisinde ise kadınlar yer almaktadır. Kadınların her türlü ağır suçun mağduru olmaları bir yana, erkek askere gittikten sonra veya savaşta öldükten sonra çocuklarına bakma, yemek bulma-yapma yükü daima kadınlara yüklenmektedir (Torun, 2022). Öte yandan her ne pahasına olursa olsun dağılan ailenin güvenliğini sağlama, yaraları sarma, temel ihtiyaçların sağlanması hep kadınların omuzlarındadır. Savaş ve çatışma ortamları en çok

kız çocuklarının okula gitmesine engel oluşturmaktadır(Taner&Gökalp,2019).İş yaşamına bakıldığında; normal şartlarda bile iş bulmakta zorlanan kadınların, savaş ortamlarında aileleri ve evleri ile daha fazla ilgilenmeleri gerektiği için çalışmaktan uzaklaştıkları, sığınmacı ya da göçmen kadınların erkeklere göre daha az ücretle, güvenlik açısından risk içeren işlerde, daha düşük statüde ve daha vasıfsız işlerde, hastalık, istismar ve veya seks işçiliği gibi toplumsal cinsiyet rollerine dayalı hatta çoğu zaman da kayıt dışı olarak çalıştıkları görülmektedir(Taner&Gökalp,2019;Yağmur&Aytekin,2008).

SAVAŞ VE GÖÇ EDEN KADINLAR

Göç; insanların zorunlu olarak sürekli yaşamakta oldukları yerlerden özellikle silahlı çatışmaların, insan hakları ihlallerinin, doğal/insan kaynaklı felaketlerin sonucunda buldukları yerleri terk etmek zorunda kalmasıdır(Fell&Hallet,2013).Kadınlar savaştan ve zulümden kaçmak için göç edebilirler(Taner&Gökalp,2019;Arabacı,vd,2016).Sosyal yaşam ve sağlık üzerindeki etkileri bakımından göçün yaşam kalitesi açısından olumsuz bir deneyim olduğu söylenebilir.Göç olgusu, göç edilen bölgedeki yerli halkın tepkilerini etkilemekte ve sosyal dışlanmaya neden olabilmekte ve göç eden bireylerin topluma uyum sağlamasını zorlaştırmaktadır(Taner&Gökalp,2019;Arabacı,vd,2016).Göç eden kadın hem aile içinde hem de göç ettikleri ülkede toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden muzdariptir.Kadınların birçoğunun düşük sosyoekonomik düzey, kültürel farklılıklar, dil bilmemeleri, sağlık hizmetlerine ulaşım zorluklarla karşılaşmaları, yasal sınırlamalar ve sağlık bakım vericileri ile yaşanan sorunlardan dolayı aldıkları sağlık bakım hizmetlerinde yetersiz kalmaktadır(Aydın,Körükçü&Kabukçuoğlu,2017).

SAVAŞ VE HEMŞİRELİK

Savaştan en fazla etkilenen sektörlerden biri sağlık sektörüdür. Savaş, hemşirelik ve hasta bakımı ihtiyacının doruğa çıktığı bir durumdur. Modern hemşireliğin Kırım Savaşı'nda Florence Nightingale ile başladığı kabul edilmektedir.Ulusal anlamda ise hemşireliğinin öncüleri Milli Mücadele yıllarında,yetişmiştir(Yılmaz,2022;Dülcek,Eryiğit,Çoban,Beydağ&Ortabağ,2022;Bebiş&Özdemir,2013).

İnsan sağlığı söz konusu olduğunda hemşirelerin savaşta ve barışta önemli bir rolü vardır(Dülcek,vd,2022).Hemşirelerin sadece savaş sonrasında değil, savaş öncesinde ve savaş sırasında da önemli görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.Hemşirenin ilk işi önlem almaktır.Ancak hemşirelerin iyi bir koordinasyon becerisine ve triyaj bilgisine sahip olması, savaş zamanlarında hızlı ve etkili müdahale edebilmesi, risk gruplarını tanımlayıp hızlı bir şekilde hemşirelik sürecini başlatabilmesi gerekmektedir.Hemşireler savaş sırasında da etik ilke ve değerleri akılda tutarak tüm rol ve sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmelidir.Din, dil, ırk ayrımı yapmadan müdahale eder, etik değerlere dayalı, sabırla, empatiyle, umutla, sevgiyle, şefkatle, özenle bakım sağlar ve yol gösterir.Savaşın temel sonucu olan yaralanmaların rehabilitasyon sürecine ve savaşın ikincil sonuçları olan yaygın anksiyete bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, majör depresyon gibi ruh sağlığı sorunlarının tedavi sürecinde katılmaktadır(Yılmaz,2022).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mevcut araştırmalar, savaşların yetersiz beslenme, fiziksel yaralanma, bulaşıcı hastalıklar, kötü ruh sağlığı ve zayıf cinsel sağlık ve üreme sağlığı yoluyla kadınların hayatta kalma şansını dolaylı olarak nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.Bu etkilerin dereceleri belirlenip savaşların zararlarını azaltmak için gerekli müdahalelerin yapılması gerekmektedir.Savaşlar, kadınların dolaylı ölüm oranlarını arttırmaktadır.Savaş zamanında tecavüzün yaygınlaşmasıyla birlikte, sağlık sistemleri tedaviyi sağlamak için hazırlanmalı ve personelin eğitimi sağlanmalıdır.Enfeksiyonları önlemek, HIV/AIDS için antiretroviral tedavi ve bulaşıcı hastalıkları önleyebilmek için antibiyotik tedavisi gerekli olduğundan bu ilaçlar hazır bulundurulmalıdır.Tecavüz durumunda kadına 72 saat içinde acil kontrasepsiyon

sağlanması gerekmekte ve düşük doğum ağırlıklı bebek doğurma riski yüksek olan kadınların belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bu kadınların muayene ve ultrason muayenelerinin daha sık yapılması gerekmektedir ve kapsamlı acil doğum ve yenidoğan bakım hizmetlerinin sunulabileceği güvenli bir alan yaratmamız gerekmektedir. Temel ilaçlara ve tıbbi malzemelere erişimin iyileştirilmesi de önemlidir. Bu, çatışma bölgelerinde temel ilaçların ve tıbbi malzemelerin bulunabilirliğinin sağlanmasıyla başarılabilir. Savaşta bulaşıcı hastalıklardan korunma, su ve sanitasyon imkanlarının aşılması, aşılama hizmetlerindeki aksamaların engellenmesi gerekmektedir. Kadın haklarını desteklemek, savaşın harap ettiği bölgelerde kadın sağlığını iyileştirmeye yönelik başka bir stratejidir. Bu, cinsiyet eşitliğini teşvik eden ve kadınları şiddetten koruyan politikalar ve programlar uygulanarak elde edilebilir. Savaş nedeniyle göç eden insanlar gittikleri yerlerde uyum sağlamak zorluk çekmekte, gerek dil problemleri

gerek sosyal dışlanmanın etkisi ile kaynaklara ulaşmada ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Dil sorununu çözmek ve iletişimi sağlamak için başta sağlık alanı olmak üzere göçmenlerin başvurabileceği tüm kurumlarda tercümanların bulunması gerekmektedir.

Savaş bir kadına neler yapar? Çocuklarını öldürür, ailesini yok eder, onu vahşetiyle kana buladığı dünyada yapayalnız bırakır. Savaş bir kadına tecavüz eder; sadece bedenine değil aklına, kalbine, kimliğine... Bedeninde ve ruhunda onulmaz yaralar bırakır. Savaş kadını öldürür (Ava, 2023).

KAYNAKLAR

- Arabacı, Z., Hasgül, E., Serpen, A.S. (2016). Türkiye’de kadın göçmenlik ve göçün kadın sağlığı üzerine etkisi. *Sosyal Politikalar Çalışma Derneği*. 36, 129-44 DOI: <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.77608>
- Arcel, L.T., Kastrup, M.C. (2004). War, women and health. *NoRA - Nord J Fem Gend Res*. 12(1), 40-7 doi:10.1080/08038740410005758
- Atalay, E., Dinç, A. (2020). Savaş ve göçün kadın sağlığı üzerine etkileri. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*. 4(2), 72-82
- Ava, E. (2023). Filistinde işgal yıllarında kadın sınırlarını aşan hikayeler. *Evrensel*. Erişim tarihi: 04.11.2023, <https://www.evrensel.net/haber/501165/filistin-de-ısgal-yıllarında-kadınlar-sınirlari-asan-hikayeler>
- Aydın, M. (2021, Mart). Savaş ve kadın sağlığı. *Ses Gazetesi*. Erişim tarihi: 09.11.2023 <https://www.sesgazetesi.com.tr/makale/6542877/metin-aydin/savas-ve-kadin-sagligi>
- Aydın, R., Körükçü, Ö., Kabukçuoğlu, K. (2017). Bir göçmen olarak anneliğe geçiş: Riskleri ve engeller. *Türkiye Klinikler*. 9(3), 250-262, Ankara
- Bebiş, H., Özdemir, S. (2013). Savaş, terör ve hemşirelik. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*. 21(1), 57-68
- Bendavid, E., Boerma, T., Akseer, N., Langer, A., Malembaka, B.E., Okiro, E.A., Whise, P.H., Heft Neal, S., Black, R., Bhutta, Z.A. (2021). The effects of armed conflict on the health of women and children. *Lancet*. 397(10273), 522-532 doi: [10.1016/S0140-6736\(21\)00131-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00131-8)
- Dinçer, Y., Kilci Erciyas, Ş. (2022). Savaş ve kadın sağlığı. *Türkiye Klinikleri*. 1(1), 15-20
- Dülcek, S., Eryiğit, T., Çoban, N., Beydağ, K.D., Ortabağ, T. (2022). Savaş sonrası hemşirelik. *Fenerbahçe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 2(2), 515-521
- Fell, A., Hallett, C. (2013). First world war nursing. *New Perspectives*. 14-21
- Güneş, G., Yıldırım, B. (2019). Cinsiyet temelli bir savaş: Kadın cinayetlerinin medyada temsili üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 30(3), 936-964 doi:10.33417/tsh.622587
- Güngör, S. (2016). Savaş ve kadın. *Tip Dünyası*. Erişim tarihi: 04.11.2023, <https://www.tipdunyasi.dr.tr/2016/11/savas-ve-kadin/>

- Gögen,S. (2011).Bir savaş silahı olarak kadına yönelik cinsel şiddetin sağlık üzerine etkileri : Bosna savaşı örneği.*TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*.10(1), 119-26, <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/126865/>
- Karataş, M. (2022).Savaş, göç, yerinden edilme ve tıp.*Türkiye Klinikleri*.1(1),1-4
- Kepenek, E. (2023). Kadın bedeni “savaş ganimeti”değildir.*Bianet*.Erişim tarihi:05.11.2023, <https://bianet.org/yazi/kadin-bedeni-savas-ganimeti-degildir-286088>
- Kılıç, M., Arslanyılmaz, M., Bahar Özvarış, Ş.(2015). Savaş ve çatışma ortamında kadın sağlığı.*Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*.24(6), 237-44
- Kurtuldu,K., Şahin,E.(2018). Göçün kadın yaşamı ve sağlığı üzerine etkileri. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*.1(1), 37-46
- Şişman, C. (2023). Tarihten bugüne bir savaş silahı oldu.*Milliyet Gazetesi*.Erişim tarihi:03.11.2023, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ukraynadan-bosnaya-savas-in-igrenc-silahi-tecavuz-milyonlarca-kadin-vahseti-yasadi-6883327>
- Taner, B., Gökalp,Z.(2019).Kadın ve savaş:Sosyal boyutta bir analiz.*İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*.1(18), 13-30,İstanbul
- Torun, T. (2022). Savaş ve kadın.*Politik Yol*.Erişim tarihi: 02.11.2013. <https://www.politikyol.com/savas-ve-kadin/>
- Trew, B.(2023).Evrensel ve korkunç gerçek: savaşın kadınlar ve kız çocuklarına etkisi orantısız.*Independent*.Erişim tarihi:04.11.2023, <https://www.indyturk.com/node/616081/yazarlar/evrensel-ve-korkunc-gercek-savasin-kadınlar-ve-kiz-cocuklarına-etkisi-orantısız>
- UNICEF. (2023). Gazze Şeridi'nde Çocuk sağlığına yönelik hizmetlerin neredeyse çöktüğü Gazze Şeridi'nde, bir milyon çocuğun hayatı pamuk ipliğine bağlı.Erişim tarihi:12.11.2023, <https://www.unicef.org/turkiye/>
- UNAIDS. (2004). 2004 report on the global Hiv/AİDS epidemic.*4th global report*. (July), 139
- Yağmur, Y., Aytekin,S.(2008). Mülteci kadınların üreme sağlığı sorunları ve çözüm önerileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergi*.11(1),56-60
- Yakıt Ak, E. (2018).Savaş ve Kadın.*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*.11(58), 1307-9581
- Yamaner, O. (Ed). (2017).*Savaş söylemlerinde kadın imgesi*.İstanbul.Yeni İnsan Yayınevi
- Yenimahalleli Yaşar,G. (2023).Savaş ve Kadın.*Çalışma Ortamı Dergisi*.Erişim tarihi:03.11.2023, <https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/savas-ve-kadin/>
- Waldman,R.J. (2001).Prioritising health care in complex emergencies.*Lancet*.357(9266), 1427-9 doi:10.1016/S0140-6736(00)04568-2
- Yıldırım, N. (2014).Savaşlardan modern hastanelerde Türkiye’de hemşirelik tarihi.*Vehbi Koç Vakfı*.1(1), 7-15
- Yılmaz, Ş. (2022). Savaş ve hemşirelik.*Türkiye Klinikleri*.5-9